

**ЛОГІКО-ГНОСЕОЛОГІЧНІ ПОМИЛКИ
ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ
У СЛІДЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ:
(ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)**

Аналізуються логіко-правовий процес розслідування кримінальних справ та помилки, які допускає слідчий в ході цього процесу.

Ключові слова: *пізнання, логіка, діяльність, світогляд, законність, справедливість, помилки, аргументація, морально-правова відповідальність.*

Анализируются логико-правовой процесс расследования уголовных дел и ошибки, которые совершает следователь в ходе этого процесса.

Ключевые слова: *познание, логика, деятельность, мировоззрение, законность, справедливость, ошибки, аргументация, морально-правовая ответственность.*

The logic-legal process of investigating the criminal cases and the mistakes, which are made by an investigator during this process are analyzed.

Key words: *cognition, logic, activity, world outlook, legality, justice, mistakes, argumentation, moral-legal responsibility.*

Постановка проблеми. Розслідування злочинів – складний логіко-пізнавальний процес. Він вимагає від слідчого значних інтелектуальних, організаційних, вольових зусиль. Слід вказати й на те, що діяльність слідчого здійснюється в стислий термін, в умовах браку інформації, протидії розслідуванню. Зазначені фактори негативно впливають на якість досудового слідства та породжують різні помилки. Вони під час розслідування кримінальних справ неминучі. І було б наївно розраховувати на їх повне усунення. Слід відзначити, що в правозастосовній практиці помилки допускають не тільки слідчі, а й органи дізнання, прокурори, судді. Проте помилки в слідчій діяльності є найбільш поширені під час досудового слідства. Актуальність проблеми полягає, по-перше, в тому, що упущення якоїсь важливої деталі при розслідуванні кримінальної справи може звести нанівець усі зусилля правоохоронців щодо притягнення винного до відповідальності. По-друге, боротьба зі злочинністю вимагає від слідчого високих морально-психологічних якостей, принциповості, активності, цілеспрямованості, враховуючи те, що сучасний криміналітет є транснаціональним, вміло адаптується до нових умов,

є більш агресивним, організованим, озброєним і технічно забезпеченим. По-третє, помилки в слідчій діяльності призводять до втрати доказів, повернення кримінальних справ для додаткового розслідування, закриття кримінальних справ за недоведеністю вини обвинуваченого. Отже, важливим завданням слідчого при розслідуванні кримінальних справ, є забезпечення законності і справедливості, захист прав, свобод і законних інтересів громадян.

Стан дослідження. Проблема помилок в слідчій діяльності та їх кваліфікація аналізувалась у працях вітчизняних правників В.К. Весельського, Я.П. Зейкана, В.О. Коновалової, А.Б. Марченко, В.О. Навроцького, П.В. Прилуцького, В.М. Тертишника та ін. Деякі аспекти запобігання помилкам у слідчій діяльності висвітлювалися російськими вченими Р.С. Белкіним, В.М. Кудрявцевим, О.М. Ларіним, І.М. Лузгіним, А.Р. Ратіновим, О.А. Старченком, М.С. Строговичем. Суттєвий внесок в аналіз причин виникнення помилок у розслідуванні кримінальних справ зроблено в дисертаційних дослідженнях В. Абрамова, В. Алексейчука, М. Костіна, А. Марченка, Т. Марітчака, О. Пунько, Б. Романюк, С. Смокова. Проте ще досі чимало важливих питань щодо виникнення помилок у логіко-пізнавальному процесі, зокрема пов'язаних з суб'єктивними чинниками, недостатньо висвітлені, а значить потребують ґрунтового дослідження.

Виклад основних положень. Цілеспрямована та наполеглива боротьба органів внутрішніх справ України зі злочинністю, зміцнення законності та правопорядку, забезпечення прав і свобод громадян, гарантованих Конституцією і чинним законодавством, значною мірою залежить від професійної діяльності працівників міліції. У цій боротьбі з сучасним криміналітетом відповідальні завдання стоять перед слідчими підрозділами.

Розслідування злочинів є складним, великим за обсягом процесом і вимагає від правоохоронних органів багато зусиль у здійсненні досудового слідства. Слідчими підрозділами МВС України розглядається приблизно 6 тисяч кримінальних справ щоденно [1, с. 7]. Серед них – чимало справ вищого ступеня складності, над якими працюють особливо ретельно, скрупульозно, масштабно. Для слідчого завдання розслідування й розкриття злочину є основою професійної діяльності. Як правило, воно повинно вирішуватись оперативно і в стислі терміни, а це неможливо без інтенсивного і напруженого логіко-інтелектуального розмірковування. Адже без «базисних логічних знань, – підкреслює О.В. Тягло, – і без оволодіння хоча б основними навичка-

ми критичного мислення представник закону не тільки не зможе знайти правильне заключення по проблемі, але й може помилитися. А від цього залежить свобода або навіть життя невинної людини» [2, с. 13].

Професія слідчого – різновид соціально-правової діяльності. Слідчі, як і інші люди, також не застраховані від помилок. До речі слідчі помилки зустрічаються на всіх етапах розслідування кримінальної справи. Що ж таке помилка? «Помилка в діяльності людини, – зазначає В.М. Абрамова, – ненавмисно неправильні судження, дії або бездіяльність суб'єкта, які виникають в результаті викривленого почуттєвого відображення чи уявної інтерпретації об'єктів, явищ, процесів у свідомості особи, зумовленої її особистісними якостями та реалізовані нею у негативному результаті» [3, с. 6].

«Помилка, – зазначає О. Пунько, – це завжди відступ від норми, вона завжди передбачає неправомірність» [4, с. 110]. По-перше, помилка слідчого при розслідуванні кримінальних справ, як правило, є результатом не наміру чи необережності, а лише ненавмисних дій чи бездіяльності. По-друге, помилка тягне за собою негативні наслідки, які стають гальмом у розслідуванні кримінальної справи. По-третє, її суб'єктом є слідчий. По-четверте, вона виражається у формі письмових неправильних висновків, які неадекватно відображають стан справи, юридично значимі факти. Логіко-гносеологічний аспект помилок означає, що в свідомості слідчого неадекватно відображаються об'єктивні і суб'єктивні фактори і чинники, що призвели до правопорушення.

Як відомо, будь-який процес теоретичної і практичної діяльності людини тісно пов'язаний з пізнанням. Пізнання – складний діалектичний процес проникнення людського розуму в сутність речей, процесів і явищ, в їх закономірні зв'язки і відношення. Процес пізнання спрямований на досягнення істинного та достовірного, систематизованого знання, здатного пояснити явища, передбачити їхні можливі зміни і бути застосованими практично. На сучасному рівні філософська теорія пізнання побудована на узагальненні всієї історії розвитку пізнання світу. Вона досліджує також і те, як людина приходиться до хибної думки і яким чином переборює її, удосконалюючи своє мислення.

Логіко-філософський процес пізнання спрямований, насамперед, на теоретичне осмислення діалектики взаємодії суб'єкта та об'єкта, в якій суб'єкт є носієм діяльності, а об'єкт – предметом, на який вона спрямована [5, с. 242]. Це методологічне положення є теоретичною основою пізнання у практичній діяльності слідчого, пізнання сутності фактів і встановлення істини. Як і всяке пізнання, дослідження обставин у

кримінальній справі здійснюється згідно з вимогами теорії пізнання з дотриманням логічних законів, принципів і правил розкриття істини.

Першим ступенем процесу пізнання юридичних фактів виступає чуттєве пізнання, завдяки впливу окремих явищ на органи чуття в людській свідомості у формі відчуття, сприйняття й уявлення відбиваються якості і ознаки предметів і їх відношення. Виконуючи роль першого етапу пізнання, чуттєве пізнання охоплює лише окремі факти, окремі сторони речей і явищ, зовнішні зв'язки між предметами. Воно не в силах проникнути в сутність процесів і явищ, які відбуваються в юридично-правовій сфері.

Отже, чуттєве відображення зовнішнього світу є першим і необхідним етапом пізнання юридичних фактів, представляючи безпосередній зв'язок суб'єкта і об'єкта, що визначає весь подальший процес. Розкриття їх сутності відбувається на другому ступені – логічного (абстрактного) мислення у притаманних раціональному пізнанню формах: понятті, судженні, умовиводу. В процесі логічного мислення ми виділяємо загальне, суттєве в окремих юридичних явищах, відволікаючись від ряду другорядних, несуттєвих ознак, які сприймаються органами чуття.

У процесі пізнання слідчий мисленно розчленовує об'єкт аналізу, виділяє в ньому різні елементи. Об'єднуючи чисельні елементи, він абстрактно відновлює у мисленні об'єкт пізнання в його цілісності, спираючись на принцип сходження від абстрактного до конкретного. Сам по собі об'єкт не виступає перед пізнаючим суб'єктом зразу і безпосередньо, в розчленованій готовій і найбільш зручній для дослідження формі.

На різних етапах розвитку пізнавальної діяльності формуються наукові абстракції, які відповідно відображають різні типи зв'язку між сторонами пізнаваного об'єкта. Пізнання слідчим як суб'єктом кримінального процесу полягає у формуванні, перевірці та оцінці доказів і їх процесуальних джерел з метою встановлення істини у кримінальній справі. Подія злочину є одним з матеріальних процесів оточуючого світу, якому притаманні, повною мірою, всі форми відображення, а тому вона є пізнавальною. Варто взяти до уваги слушну думку Б. Романюка про те, що «при правильній організації роботи у кримінальній справі слідчий за наявності достатнього рівня знань та досвіду може встановлювати істинні обставини його вчинення» [6, с. 56]. Процес розслідування злочинів – надзвичайно складна робота, пов'язана з відтворенням події минулого, а тому потребує значних

логіко-інтелектуальних, емоційних і фізичних зусиль. У процесі розкриття злочину слідчий стикається з неупорядкованою інформацією, протидією як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів і чинників.

Важливим принципом логіко-кримінального пізнання слідчого є об'єктивність. Досудове слідство – багатолінійний процес спеціального спрямування діяльності слідчого у кримінальній справі, який шляхом чуттєвого сприйняття і логічного мислення та процесуальних дій відтворює реальну картину події злочину. Більше всього помилок у роботі слідчого виникає внаслідок недостатньо зібраних ним матеріальних, інформаційних джерел, поспішного прийняття рішення по кримінальній справі. Отже, основна мета досудового слідства – встановлення об'єктивної істини у справі.

В оточуючому нас світі всі предмети і явища перебувають у тісному діалектичному зв'язку і взаємовпливі. Найзагальнішими є причинно-наслідкові зв'язки, зв'язок зовнішнього і внутрішнього, сутності і явища, частини і цілого, загального і одиничного і т.д. Дослідження кожного виду зв'язку має свої специфічні особливості, що залежать від характеру зв'язку, засобів його встановлення, об'єктів дослідження.

Серед помилок, які найчастіше зустрічаються у пізнавальній діяльності слідчого, – неправильне або неповне сприйняття; поверховий неповний аналіз; помилкове уявлення про придатність (або непридатність) матеріальних джерел інформації для наступного вирішення конкретних експертних завдань; суб'єктивний підхід при визначенні ролі та значення досліджуваних об'єктів та їх ознак; неповний аналіз можливих причин, взяття за причину лише однієї з умов протікання явища; поспішне узагальнення; неповне висунення всіх можливих версій [7, с. 11].

Серед серйозних недоліків і помилок в професійній діяльності слідчого безпідставне порушення кримінальної справи.

У середовищі слідчих з приводу підстав порушення кримінальної справи іноді поширюється думка, згідно з якою у досліджуваних фактичних обставинах достатньо встановити лише ознаки об'єкта і об'єктивної сторони складу окремого виду злочину. «Такий підхід, – підкреслює М. Костін, – характеризує не лише логічну помилку, а й не відповідає вимогам законності. Кримінальний закон, що монополює визначення, які з вчинених суспільно небезпечних діянь слід вважати злочинами, робить це за допомогою комплексу об'єктивних і суб'єктивних ознак того чи іншого складу злочину. Тож ігнорування комплексним характером сукупності цих ознак, зокрема роллю

суб'єктивних ознак складу злочину, може спричинити безпідставне порушення справи, помилку в кваліфікації вчиненого» [8, с. 66].

На рівень пізнавальної діяльності слідчого великий вплив мають об'єктивні і суб'єктивні чинники та фактори, серед яких суперечливість законодавчих, нормативно-правових актів. Як засвідчує практика, їх недосконалість породжує найбільше недоліків і помилок у діяльності правоохоронців. У таких актах є багато різночитань, помилок, неугодженостей, конфліктуючих норм.

Підвищення системності законодавства проявляється в тому, що кожний елемент у рамках системи має своє власне місце, що визначається логікою побудови цієї системи. Відсутність тих чи інших необхідних елементів системи викликає порушення зв'язків між ними, погіршує умови сприйняття існуючих норм. Всі елементи системи законодавства повинні узгоджуватися між собою відповідно до зв'язків координації, субординації та управління. Неузгоджене законодавство створює передумови для появлення помилок та правопорушень в слідчій діяльності. «Незрозумілий закон, – пише А.В. Корж, – не дає певного уявлення про права і обов'язки громадян, веде до непотрібної втрати сил і часу на тлумачення і запити, до невизначеності в юридичній діяльності, до непорозумінь і помилок» [9, с. 125].

Діяльність слідчого з прийняття рішень та їх реалізації являє собою важливий, трудомісткий процес, що потребує значних інтелектуальних зусиль. У законі є два різновиди правових норм, які регламентують прийняття рішень слідчим – імперативні і альтернативні; у першому випадку слідчий обмежений волею законодавця, у другому – користується більшою свободою.

Інколи слідчому доводиться боротися із самим собою, щоб прийняти вірне рішення, проявляти принциповість, непохитність і навіть мужність.

У цьому аспекті важливу роль в розслідуванні кримінальної справи відіграє оцінка доказів, від якої залежить прийняття слідчим правильного рішення у справі. Часто таке рішення пов'язано з внутрішнім переконанням слідчого. Як вказує С.М. Смоков, «внутрішнє переконання не може бути відірване від об'єктивної властивості оцінених доказів, від того об'єктивного зв'язку, який є в дійсності між доказами» [10, с. 9].

Серед помилок при прийнятті процесуальних рішень – необґрунтовані закриття кримінальних справ. С.М. Смоков зазначає, що «у 97% постанов про закриття кримінальної справи підста-

ви, що зазначені в резолютивній частині, не відповідали мотивам викладеним в описово-мотивувальній частині, а у 8,4% випадків мотивування рішення зводилося до перерахування окремих джерел доказів, зібраних у ході слідства, без аналізу інформації, що міститься в ній, у 7,6% – слідчі неправильно вказували підстави для закриття кримінальної справи, а в 2,8% постанов були зазначені підстави для закриття кримінальної справи, які непередбачені законом» [10, с. 14].

Серед причин і умов, що сприяють слідчим помилкам, викладачі кафедр кримінального процесу та криміналістики ВНЗ системи МВС на перші місця поставили фактори, що відносяться, перш за все, до особистості слідчого, а саме: 1) низький професіоналізм слідчих (30,6% опитаних); 2) недостатній практичний досвід (29,6%); 3) перевантаженість слідчих роботою (27,6%); 4) недоліки освіти (22,5%); 5) недоліки матеріально-технічного забезпечення (21,4%); 6) недостатнє науково-методичне забезпечення (19,4%); 7) суперечливість, формалізм законодавства, що регламентує досудове слідство (12,2%); 8) відсутність необхідних морально-вольових і психологічних якостей (11,2%); 9) недоліки в організації підвищення кваліфікації (10,2%) [11, с. 15].

Отже, запобігання вчиненню помилок слідчим при розслідуванні кримінальних справ означає створення таких умов та обставин, коли такі помилки не допускаються, а допущені помилки виявляються та усуваються. Для цього повинні застосовуватися різноманітні заходи, зміст яких визначається видами та характером факторів, які обумовлюють помилки в діяльності слідчого в процесі розслідування кримінальної справи.

Серед заходів запобігання помилкам Т.М. Марітчак пропонує такі: вдосконалення законодавства; підвищення професійного рівня слідчих; проведення виховних заходів, спрямованих на підвищення вимогливості до результатів своєї роботи; надання можливості учасникам процесу активно забезпечувати правильну кваліфікацію; матеріальне забезпечення учасників процесу [12, с. 170].

У професійній діяльності слідчого суттєву роль відіграє його світогляд. Формування світогляду сучасного українського правоохоронця має відбуватися на засадах філософії та етики, з урахуванням пріоритету не каральної, а захисної функції правоохоронних органів, прав, свобод, честі і достоїнства громадян України [13, с. 253].

Багато шкоди світогляду слідчого завдає нав'язування часто хибного стилю діяльності старшими начальниками, як раз й назавжди

встановлених норм і правил. Такий догматичний підхід відучує творчо мислити, аналізувати, мати свою думку, приймати правильні рішення й уникати помилок.

Успішна боротьба зі злочинністю вимагає високих морально-вольових якостей слідчого. Вони відіграють особливу роль у професійній діяльності слідчого, яка вимагає чіткої цілеспрямованості, наполегливості, сміливості, рішучості, самостійності, емоційної стійкості, самовладання та витримки, здатності до подолання внутрішніх і зовнішніх перешкод при розслідуванні кримінальної справи. Сформованість цих якостей є важливою запорукою не тільки усунення помилок, а й взагалі успішної професійної діяльності слідчого.

Отже, виявлення й усунення помилок слідчим у процесі пізнання гарантує дотримання ним законності і справедливості і в цьому аспекті визначальну роль відіграє відповідальність. «Відповідальність – філософсько-соціологічне поняття, яке віддзеркалює об'єктивний історично конкретний характер взаємовідносин між особистістю, колективом, суспільством, з точки зору свідомого здійснення пред'явлених до них взаємних вимог» [14, с. 440]. Г.П. Васянович характеризує відповідальність як здатність індивіда вільно приймати справедливу оцінку скоєних вчинків, давати своїм діям самооцінку, з позицій гуманності, чистої совісті [15, с. 20].

Окрім виконання морально-правових вимог, професія слідчого вимагає високого рівня професійних знань, певної суми знань з інших галузей наук і особливо високої логіко-філософської і правової культури та морально-психологічних якостей.

Висновок. Розслідування кримінальних справ – це передовсім, логіко-інтелектуальний процес пізнання, мета якого у встановленні об'єктивної істини. У цьому логіко-філософському і правовому процесі суб'єктом пізнання виступає слідчий ОВС.

Слідчий органів внутрішніх справ виконує широке коло завдань з розслідування кримінальних справ, з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності і жоден невинний не був покараний, тобто, щоб у кожній справі, яка знаходиться у провадженні, було прийнято обґрунтоване і законне рішення. Недопущення й усунення помилок в професійній діяльності слідчого, залежить від як об'єктивних так і суб'єктивних чинників і факторів. У цьому аспекті суттєву роль відіграє його загально професійна підготовка, логіко-юридична та правова культура, морально-психо-

логічні якості. Отже, від належного виконання слідчим ОВС своїх професійних обов'язків значною мірою залежить стан правопорядку, забезпечення законності і справедливості, конституційний захист прав і свобод громадян України.

1. Боднар В. Ми ще не готові до створення єдиного позавідомчого слідчого органу / В. Боднар // Іменем Закону. – 2007. – 13 – 19 квітня. – С. 6–8.

2. Тягло А.В. Критическое мышление на основе элементарной логики: учеб. пособие / А.В. Тягло. – Харьков, 2001. – 210 с.

3. Абрамова В.М. Експертні помилки: сутність, генезис, шляхи подолання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. – К., 2005. – 18 с.

4. Пунько О. Характеристика та класифікація правозастосовчих помилок / О. Пунько // Право України. – 2003. – № 8. – С. 110–112.

5. Філософія: [навч. посіб.] / Л.В. Губерський, І.Ф. Надольний, В.П. Андрушко та ін.; за ред. І.Ф. Надольного. – 6-те вид., випр. і доп. – К.: Вікар, 2006. – 534 с.

6. Романюк Б. Інтуїція слідчого та її роль у пізнавальній діяльності на досудовому слідстві / Б. Романюк // Право України. – 2005. – № 2. – С. 56–60.

7. Алексейчук В.І. Огляд місця події: тактика і психологія: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / В.І. Алексейчук. – Харків, 2007. – 20 с.

8. Костін М. Реалізація принципу законності у порушенні кримінальних справ: окремі аспекти / М. Костін // Право України. – 2005. – № 12. – С. 65–67.

9. Корж А.В. Юридичне документування: [навч. посіб. для студ. вищ. закладів освіти МВС] / А.В. Корж. – К.: Ін-тут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. – 125 с.

10. Смоков С.М. Внутрішнє переконання слідчого і його роль при прийнятті процесуальних рішень: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / С.М. Смоков. – К., 2002. – 19 с.

11. Марченко А.Б. Слідчі помилки та шляхи їх подолання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / А.Б. Марченко. – К., 2006. – 23 с.

12. Марітчак Т.М. Помилки у кваліфікації злочинів: монографія / Т.М. Марітчак. – К.: Атіка, 2004. – 188 с.

13. Ануфрієв М.І. Вищий заклад освіти МВС України: наук.-практ. посібник / М.І. Ануфрієв, О.М. Бандурка, О.Н. Ярмиш. – Харків: Ун-т внутрішніх справ, 1999. – 369 с.

14. Философский словарь / гл. ред. Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Коваль, В.Г. Панов. – М., 1983. – 840 с.

15. Васянович Г.П. Морально-правова відповідальність педагога (теоретико-методологічний аспект): монографія / Г.П. Васянович. – Львів, 1997. – 163 с.